

Η κλήρωση στις ελληνικές πόλεις (εκτός Αττικής)

Από τα θέματα που απασχόλησαν κατά καιρούς ιστορικούς¹ και αρχαιολόγους² είναι η επιλογή δικαστών και αρχόντων με κλήρο, σε αντίθεση προς την «διά χειροτονίας ή αίρέσεως» ονομασία κρατικών οργάνων. Η κλήρωση δέσποσε στο πολιτικό προσκήνιο του αρχαίου ελληνικού κόσμου συνυφασμένη με την έννοια της δημοκρατίας, της οποίας είτε αποτελεί επιπόνηση, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Ηρόδοτος («πλήθος δὲ ἄρχον πρώτα μὲν οὐνομα πάντων κάλλιστον ἔχει, ἰσονομίην, δεύτερα δὲ τούτων τῶν ὁ μούναρχος ποιεῖει οὐδέν· πάλω μὲν γὰρ ἀρχὰς ἄρχει, ὑπεύθυνον δὲ ἀρχὴν ἔχει, βουλευμάτα δὲ πάντα ἔς τὸ κοινὸν ἀναφέρει») ³, είτε θεμελιώδες στοιχείο⁴. Η κλήρωση γνώρισε την πλήρη ἀνήθησή της στην Αθήνα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων, και ειδικότερα του Αριστοτέλη στα ἔργα του **Πολιτικά** και **Αθηναίων Πολιτεία**⁵. Η ἐμφάνιση του θεσμοῦ τοποθετεῖται, κατὰ προσέγγιση, στο διάστημα μεταξύ των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη και της επιβολῆς της κλήρωσης στις Ερυθρές το 450, ἀν και εἶναι ἀδύνατον να δοθεῖ σαφῆς ἀπάντηση στο ἐρώτημα με τὰ μέχρι στιγμῆς στοιχεία που διαθέτομεν.

Ελένη Κόλλια

Νομικός

Ἔως το 1937, χρονολογία κατὰ την οποία ο καθηγητῆς St. Dow ἔφερε στην ἐπιφάνεια το μὴ δῆνημα της κλήρωσης, το οποίο εἶχε ομοιότητες με τις ἔστω και ἀσαφῆς περιγραφές του Αριστοτέλη⁶, αρχαιολόγοι και ιστορικοί ταύτιζαν το κληρωτήριο με την αἴθουσα ὅπου γίνονταν ἡ κλήρωση⁷. Σύμφωνα λοιπὸν με τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα, ὡς κληρωτήριο, κληρωτρίδα ἢ κληρωτικόν⁸ θεωρεῖται πλὴν τοῦ πέτρινο κατασκευάσματος που περιλαμβάνει την ὑδρία ὅπου ἔβησαν τους κύβους της κλήρωσης, ἀπὸ τους οποίους ἄλλοι εἶχαν χρώμα ἀσπρο (που δῆλωνε τους λαχόντες) και ἄλλοι μελανό (για τους ἀποτυχόντες). Για τὰ κλη-

ρωτήρια των Αθηναίων δικαστῶν ὑπῆρχαν, δίπλα στην ὑδρία, πέντε κάθετες στήλες με ἀνοίγματα, παράλληλες μεταξύ τους, καθεμιὰ ἀπὸ τις οποίες ἔφερε στην κορυφή ἓνα γράμμα της ἀλφαβήτου — ἀπὸ τὸ Α-Ε για τὸ πρῶτο κληρωτήριο και ἀπὸ τὸ Ζ-Κ για τὸ δεύτερο της ἰδίας φυλῆς, δεδομένου ὅτι, σύμφωνα με τὴ μαρτυρία του Αριστοτέλη, κάθε φυλὴ διέθετε δύο κληρωτήρια. Οἱ στήλες που προαναφέραμε, γνωστῆς ὡς **κανονίδες**, ἀντιστοιχοῦσαν στα δέκα τμήματα στα οποία ἦταν κατανεμημένοι οἱ Αθηναῖοι δικαστές. Οἱ υποψήφιοι τοποθετοῦσαν στα ἀνοίγματα των κανονίδων τὰ πινάκιά τους, δηλα-

δὴ τὰ πλακίδια στα οποία ἦταν χαραγμένο τὸ ὄνομά τους, τὸ πατρὸνυμο και τὸ ὄνομα του δήμου στον οποίο ἀνήκαν οἱ κάτοχοι. Κάθε πινάκιο ἔφερε δύο-τρεις σφραγίδες της πόλης και ἓνα γράμμα ἀπὸ τὸ Α-Κ, ὅσους του οποίου ἐτοποθετεῖτο στην ἀντίστοιχη κανονίδα. Κατὰ τὴ διάρκεια της κλήρωσης, ο πρῶτος κύβος που ἔπεφτε ἀπὸ την ὑδρία ἀφοροῦσε τὴν πρώτη ὀριζόντια πεντάδα του κληρωτηρίου, ο δεύτερος κύβος τὴ δεύτερη κ.ο.κ. Σημειώνεται ὅτι τὰ κληρωτήρια για τὴν ἀνάδειξη των ἀρχόντων παρουσιάζουν ἀπλούστερη μορφή ἀπὸ ἐκείνη των Αθηναίων δικαστῶν, με μικρότερο ἀριθμὸ κανονίδων.

Στα επιγραφικά κυρίως κείμενα χρησιμοποιούνται πολύ συχνά δύο ρήματα για να προσδιορισθεί η ονομασία με κλήρω: **κλήρω** και **λαγχάνω**. Αν και κατ'ουσίαν οι δύο λέξεις ταυτίζονται, εν τούτοις παρατηρείται εννοιολογική διαφορά. Το ρήμα **κλήρω** δηλώνει προπαντός είτε τη χρήση της διαδικασίας της κλήρωσης είτε τους συμμετέχοντες, τους υποψηφίους, ενώ ο όρος **λαγχάνω** χρησιμοποιείται αποκλειστικά για να υποδηλώσει αυτόν που τελικά ορίσθηκε με κλήρωση⁹. Ως εκ τούτου, ο κληρούμενος δεν είναι κατ'ανάγκη ο **λαχών**¹⁰: σ' αυτή την περίπτωση εκάστοτε **απολαχών** (όρος που χαρακτηρίζει εκείνον που συμμετείχε στην κλήρωση χωρίς επιτυχία). Επισημαίνεται ότι οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τόσο συχνά ως λαχόν τον κύαμο, ώστε να θεωρείται συνώνυμο του κλήρω. Έτσι, εκφράσεις όπως «άρχων κυμαίστος»¹¹, «βουλή η από του κύαμου»¹², «άρχοντας από κύαμου καθιστάναι»¹³ χαρακτηρίζουν την ονομασία δημοσίων λειτουργών με κλήρωση, ενώ ο δήμος των Αθηναίων αναφέρεται σκεπτικακά από τον Αριστοφάνη ως «κυαμοτρώξ»¹⁴.

Ωστόσο, η εφαρμογή της κλήρωσης δεν περιορίζεται γραφικά στην Αθήνα αλλά επεκτείνεται και σε περιοχές εκτός Αττικής, στις οποίες και θα περιορισθεί η μελέτη αυτή.

Από τη μελέτη των πηγών προκύπτει ότι η ονομασία αρχόντων και δικαστών με κλήρω εκτός Αθηνών: 1) είτε εξάγεται από την ίδια την πόλη της Παλλάδας, συνοδεύοντας την επιβολή του δημοκρατικού καθεστώτος σε ορισμένες πόλεις· 2) είτε υποθετείται από άλλες ελληνικές πόλεις, οι οποίες, υπό την επιτροπή της Αθήνας, δανείζονται τον θεσμό με μικρές διαφοροποιήσεις στην εφαρμογή του· ή τέλος, 3) ο κλήρος παρουσιάζεται σε πόλεις με παράδοση ολιγαρχικών πολιτευμάτων ή παρεμφερούς καθεστώτος, περίπτωση κατά την οποία παρατηρούνται ριζικές μεταβολές¹⁵.

Οι πρώτες ενδείξεις εξαγωγής αθηναϊκών θεσμών ανάγονται στην εποχή της Συμμαχίας της Δήλου. Όπως είναι γνωστό, η Συμμαχία αυτή, η οποία πρωτο-

εμφανίζεται ως ομοσπονδία, δεν άργησε να καταλήξει σε πραγματική Αθηναϊκή κυριαρχία¹⁶. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου επιβάλλονται ψηφίσματα σε «συμμαχικές» (ή μάλλον υποτελείς) πόλεις, οι οποίες όφειλαν υπακοή και υπαγή.

1. Κλήρωση επιβεβλημένη από την Αθήνα

Πρώτο παράδειγμα επιβολής της κλήρωσης αποτελούν οι **Ερυθρές**, πόλη της Ιωνίας, όπου με ψήφισμα¹⁷ επιλέχθηκαν με κλήρω οι ελεγκτές και ο διοικητής της φρουράς. Σκοπός των Αθηναίων δεν ήταν μόνο να επιβλέψουν ώστε η στάση των Ερυθρών απέναντι στην Αθήνα να παραμείνει ευνοϊκή, αλλά, επιπλέον, να επιβάλουν την κλήρωση για την ονομασία των μελών της Βουλής των Ερυθρών. Η πρώτη Βουλή εγκαθιδρύθηκε από τους επισκόπους και τον φρούραρχο. Οι πρώτοι ήταν προσωρινά εγκατεστημένοι στις Ερυθρές ενώ ο δεύτερος μόνιμος κάτοικος¹⁸. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το ψήφισμα που αναφέρει ότι οι επόμενες Βουλές οργανώνονται από την προηγούμενη και τον φρούραρχο, χωρίς δηλαδή τη συμμετοχή των επισκόπων. Από το ψήφισμα αυτό γίνεται εμφανής ο περιορισμένος χαρακτήρας αυτονομίας και ελευθερίας της μικρασιατικής αυτής πόλης, με την επέμβαση της Αθήνας, η οποία έφερε και την ευθύνη της εσωτερικής διοίκησης, στη δημιουργία της τοπικής Βουλής¹⁹.

Οι φρουροί που απεστάλησαν από την Εκκλησία του Δήμου της Αθήνας για να εγκατασταθούν σε συμμαχικές πόλεις είχαν επιλεγεί πάλι με κλήρωση²⁰. Επίσης, η αποικία που ιδρύθηκε στην ίδια πόλη, ένα ή δύο χρόνια μετά τη δημοσίευση του ψηφίσματος, απλώς αντικατέστησε αυτή τη φρουρά²¹. Η παρουσία της Αθήνας ήταν τόσο αισθητή ώστε και τα δύο όργανα, ο Δήμος και η Βουλή, έδωσαν όρκο νομιμοφορούσης όχι μόνο απέναντί της αλλά και προς τις άλλες συμμαχικές πόλεις. Οι τελευταίες υποχρεώθη-

καν να μη δεχθούν στο έδαφός τους πολίτες των Ερυθρών ή άλλων πόλεων της Συμμαχίας, εξορισμένους από την πατρική γη λόγω της αντιδημοκρατικής στάσης τους. Η ρύθμιση αυτή είναι σύμφωνη προς τη γενικότερη τάση που χαρακτηρίζει την εξωτερική πολιτική των Αθηναίων, οι οποίοι, όταν επαναφέρουν την ειρήνη σε μια πόλη, ευνοούν τη δημοκρατική μερίδα και επιβάλλουν το δημοκρατικό καθεστώς.

Στην **Ιουλίδα**²² (πόλη της νήσου Κέας), ψήφισμα που χρονολογείται τον III-II αι. π.Χ., αναφέρεται ότι σε περίπτωση ισοψηφίας των υποψηφίων η προσφυγή στην κλήρωση κρίνεται αναγκαία για την οριστική επιλογή των λαχόντων.

Στη νήσο **Δήλο** μνημονεύεται, πιθανότατα τον II αι. π.Χ., μαζί με το συλλογικό όργανο των αγορανόμων, ένας γραμματέας ως κληρούτος²³.

Στους **Δελφούς**, τον 4ο αι., η Βουλή αποτελείται από 30 μέλη, προφανώς οριζόμενα με κλήρο²⁴.

Η Εύβοια υπήρξε μια από τις περιοχές που υφίσταντο την άμεση επίδραση της Αθήνας²⁵, εκδήλωση της οποίας ήταν και η ίδρυση της αποικίας της **Εστιαίας** (ή **Ιστιαίας**)²⁶, όπου, σύμφωνα με μια επιγραφή²⁷ του 5ου αι., μαρτυρείται η χρήση του κύαμου. Οι πολυάριθμες αναφορές σε δίκες, δικαστές, δικαστήριο αποδεικνύουν ότι οι Αθηναίοι είχαν μεταλαμπαδεύσει εν νομικές διαδικασίες στην ευδοκίη αποικία τους. Γενικότερα, ο πολιτικός βίος των Αθηναίων συνιστούσε πρότυπο για την ίδρυση αποικιών με δημοκρατικό καθεστώς, οι οποίες, όπως μαρτυρεί ο Θουκυδίδης²⁸, διατήρησαν τους θεσμούς και τα ήθη της μητρόπολης.

Το ενδιαφέρον συγγραφέων και ποιητών επικεντρώθηκε στην πολιτική συμπεριφορά της Αθήνας και στην καθιέρωση της κλήρωσης στο δικαστικό μηχανισμό των κληρουχίων και των πόλεων της Συμμαχίας. Έτσι εξηγείται η κωμική σκηνή όπου ο Αριστοφάνης εμφανίζεται μ' ένα ζεύγος δοχείων τον επίσκοπο που απεστάλη στη **Νεφέλοκοκκία**²⁹. Οι ομοιότητες με το θεσμό, όπως αυτός καθιερώθηκε

στις Ερυθρές, είναι εκδήλες. Οι νόμοι της **Θάσου** που αφορούν την απονομή δικαιοσύνης παρουσιάζουν ομοιότητες μ' εκείνους της Αθήνας, χωρίς όμως να θεωρούνται απλή απομίμηση³⁰. Οι αρχαιολογικές έρευνες έφεραν στην επιφάνεια πέντε δικαστικά πινάκια³¹, ένδειξη της χρήσης του κλήρου τουλάχιστον στο δικαστικό τμήμα. Τα πινάκια των Θασιών δικαστών έχουν μορφή παρεμφερή μ' εκείνη των Αθηναίων (εκτός από ασήμαντες διαφορές) και χρονολογούνται στην αρχή του 3ου αι.

II. Κλήρωση υιοθετούμενη από ελληνικές πόλεις

Ένα πινάκι που ανακαλύφθηκε στη **Σιώνη** της Παφλαγονίας έχει ομοιότητες με τα αντίστοιχα αθηναϊκά, αν και το συγκεκριμένο είναι μικρότερο. Η ανακάλυψη αυτή ενισχύει την άποψη ότι η πόλη της Σιώνης θανειζόταν αθηναϊκά πρότυπα, τα οποία προσαρμόζε στα δικές της ανάγκες³². Οι πληροφορίες μας, πράγματι ελάχιστες, προέρχονται από την ανάλυση των νομισμάτων της, τουλάχιστον για τον 4ο αι. Το νόμισμά της, αυτόνομο, στο οποίο χαρασσόνταν τα ονόματα των αρχόντων, εκδόθηκε στο τέλος του 5ου αι. και συνεχίσθηκε ως το 320, με διακοπή από το 370-362, περίοδο διακυβερνήσεως της περιοχής από το σατράπη Δάταμη. Το πινάκι που ανακαλύφθηκε αποδείξει δείγμα της συνεχούς επεξεργασίας των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων της Αθήνας στην πόλη, ανάγεται δε στην εποχή του Περικλή, ο οποίος, αφού την απελευθέρωσε από τον τύραννο Τιμισαίωνα, εγκατέστησε με φήμισμα της Εκκλησίας του Δήμου 600 Αθηναίους στις οικίες και την περιοχή που κατείχαν μέχρι τότε οι τύραννοι. Στο σχετικό απόσπασμα ο Πλούταρχος αναφέρει: «... Έκπεσόντος δέ τούτου (εννοείται του Τιμισαίωνα) και των έταίρων, έψηφίσαντο πλείν εις Σιώνην Αθηναίων έβελοντάς εξακοσίους και συγκοινοεικίν Σινωπέων, νεμεταμένους οικίας και χώρων, ήν πρόβηρον οι τύραννοι κατείχον»³³.

Παρεμφερές εύρημα προέρχεται και από τους **Αλιείς**³⁴ (πολιχνη της Αργολίδας). Το δικαστικό πινάκι που ήλθε στο φως το καλοκαίρι του 1963 από τις ανασκαφές που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο της Πενυαλβάνια προέβλεψε κατάπληξη, λόγω της προέλευσής του. Αν και οι διαστάσεις και οι πολλαπλές χρήσεις του θυμίζουν πινάκια Αθηναίων δικαστών, εν τούτοις δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν αθηναϊκή καταγωγή, και η θέση όπου ανακαλύφθηκε δείχνει πως το τεμάχιο αυτό ήταν τοπικό, δηλαδή της πόλης των Αλιείων, αν όχι του Άργους. Αυτή η προσέγγιση ενισχύεται από το γεγονός ότι η διακυβέρνηση του Άργους την εποχή κατά την οποία χρονολογείται το πινάκι, δηλαδή τον 4ο αι., ήταν δημοκρατική και πιθανότατα είχε μμηθεί εις μεταρρυθμίσεις των Αθηναίων.

Πινάκι δικαστικής φύσης έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη και σε πόλη της Παμφυλίας, το **Σίλλυον**³⁵. Ανάγεται στα τέλη του 3ου ή το πρώτο ήμισυ του 2ου αι., με εμφανείς ομοιότητες προς τα αθηναϊκά πινάκια κυρίως, λόγω: 1) του υλικού που χρησιμοποιήθηκε, 2) των διαστάσεών του, 3) του γράμματος που χαραχθηκε στο αριστερό περιθώριο και δείχνει το τμήμα του δικαστηρίου στο οποίο ανήκει ο δικαστής, και 4) της μορφής του. Διαφοροποιείται όμως ως προς το ότι παρατηρείται προεξοχή στην πλάκα του πινακίου, προσαρμοσμένη ενδεχομένως σε κληρωτήριο ειδικού τύπου. Η αυθεντικότητα της δικαστικής αυτής ταυτότητας στην αρχή αμφισβητήθηκε, επιβεβαιώθηκε όμως από την ανεύρεση μιας νέας με τα ίδια χαρακτηριστικά με την προηγούμενη, που φυλάσσεται στο Cabinet de Médailles της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού. Παραμένουμε στο χώρο της Μικράς Ασίας³⁶, και ειδικότερα στην **Σμύρνη**, σε μαρτυρία που ανάγεται στον 1ο αι. π.Χ., για να μελετήσουμε την κλήρωση αυτή τη φορά για τον καθορισμό των φυλών³⁷. Στο Marmor Ochoiensis, την περίφημη μαρμαρίνη πλάκα που προέρχεται από τη Σμύρνη και βρίσκεται τώρα στο μουσείο της Οεφόρδης,

αναφέρεται πως οι Μαγνήσιοι στους οποίους απενέμετο η ιδιότητα του πολιτή της Σμύρνης έπρεπε να εγγραφούν σε μια από τις φυλές, και συχνά σε κάποια από τις υποδιαίρεσεις της φυλής, η οποία προσδιοριζόταν με κλήρο. Τα αρμόδια όργανα έφεραν τον τίτλο των **εξεταστών**, ενώ το αρχείο της φυλής, ανάλογο του **ληξιαρχικού γραμματείου** του αττικού δήμου, ονομαζόταν **κληρωτήριο**. Η συγκεκριμένη κλήρωση ήταν γνωστή με τον όρο **έπικληρώσαι επί ή εις την φυλήν**. Αυτοί που ανεγράφοι είχαν τα ίδια προνόμια με τους άλλους πολίτες. Όπως επισημάνθηκε³⁸, η αναγραφή σε πέτρινη στήλη των πρακτικών της διαδικασίας με μνεία του αποτελέσματος, δηλαδή την εγγραφή των ονομάτων των νέων πολιτών, είχαν ιδιαίτερη σημασία. Ο κατάλογος αυτός συνιστούσε είδος επίσημου αρχείου στο οποίο αντέγραφε είτε ο νεοεκλεγείς είτε οι απόγονοί του, σε περίπτωση αμφισβήτησης του δικαιώματός της πολιτείας του ή της συμμετοχής του στη συγκεκριμένη φυλή.

Η κλήρωση, ως μέθοδος εγγραφής νέων πολιτών, ήταν διαδοδεμένη πρακτική και σε άλλες πόλεις, προβλεπόμενη στα ψηφίσματα της Τροϊκήςνας, της Ιασού, της Αμοργού κλπ. Στο σημείο αυτό έγκεται και η διαφορά τους ως προς την Αθήνα, όπου η φυλή επιλεγόταν από το άτομο στο οποίο απονεμήθηκε η πολιτεία — «φυλής ής άν βούληται» — και δεν καθοριζόταν με κλήρο. Σε πιο πολύπλοκες μορφές η κλήρωση προσδιοριζόταν τη φυλή και το δόμη — «έπικληρώσαι επί φυλήν και δόμηον» —, όπως π.χ. στην **Κάλυμνο**³⁹ από το τέλος του 4ου αι. έως τον 2ο αι., στην **Έφεσο**⁴⁰ από το τέλος του 4ου αι. έως τον 3ο αι. την φυλή και την χιλιαστό — «έπικληρώσαι εις φυλήν και εις χιλιαστόν» —, ή ακόμη και την πατρία⁴¹. Τα ψηφίσματα ορισμένων πόλεων αναφέρουν τον ή τους αρμόδιους για τη διαδικασία της κλήρωσης άρχοντες, λ.χ. τους δεκαεπίς στην **Τροϊκήνα**⁴² και τους εοσήνες στην **Έφεσο**⁴³. Παρατηρείται ότι ο κλήρος υπήρξε θεσμός με πανελλήνια

εφαρμογή. Πολλές πόλεις διατηρούν αυτόν τον τρόπο επιλογής για την ονομασία δικαστών και προέδρων δικαστηρίων, για την κατανομή των θεμάτων τους ή εν γένει για ζητήματα δικαστικής υφής. Πιο συγκεκριμένα, σε επιγραφή της **Λίνδου**, του 1ου αι. π.Χ., γίνεται λόγος για κληρωτούς δικαστές⁴⁴.

Ένας νόμος της **Εφέσου**, του 1ου αι. π.Χ., ορίζει ότι ο κλήρος κατανέμει για περίοδο 5 ημερών και μεταξύ των 30 πολιτών των εκλεγμένων από το λαό, 5 επιτρόπους, επιφορτισμένους να εκτελέσουν ορισμένες αποφάσεις της δικαιοσύνης, κατανεμημένους σε ομάδες των πέντε μελών και ότι διαμοιράζει τις υποθέσεις μεταξύ τους⁴⁵.

Με το ίδιο σύστημα ρυθμίζονται θέματα διεθνούς δικαίου. Σε διεθνείς συμβάσεις το συμβαλλόμενο μέρος το οποίο οφείλει να προχωρήσει πρώτο στην εκτέλεση των όρων της συνθήκης προσδιορίζεται με κλήρο, όπως μαρτυρεί η σύμβαση μεταξύ **Αθηναίων και Σπαρτιανών** τη νίκη του Νικία το 422 π.Χ. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη: «Λακεδαιμόνιοι δέ (έλαχον γάρ πρότεροι αποδιδοίαν ἃ εἶχον) τοὺς τε ἄνδρας εὐθύς τοὺς παρά σφίαν αἰχμηλάτους ἀφίσταν καὶ πέμψαντες ἐς τὰ ἐπὶ Θράκης πρέσβεις Ἰσχαγόραν καὶ Μηνάν καὶ Φιλοχαρίδαν ἐκέλευον τὸν Κλεαρίδαν τὴν Ἀμφίπολιον παραδίδοναι τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοὺς ἄλλους τὰς σπονδάς, ὡς εἶρητο ἑκάστοις, δέχεσθαι»⁴⁶. Στη συνθήκη μεταξύ **Εφέσου και Σάρδεων**⁴⁷ προβλέπεται, μεταξύ άλλων, η διαίτησία μεταξύ τους ανατίθεται σε πόλη οριζόμενη με το ίδιο σύστημα.

Αν και κατ' ουσίαν ο υπό μελέτη θεσμός ἐφθασε σε πλήρη ἀνῆση στην κλασική εποχή, εμφανίζεται και σε ελληγιστικές πόλεις, όπως στην **Κυρήνη**. Το ρωμαϊκό ψήφισμα που χρονολογείται το 7/6 π.Χ. και αφορά τον τρόπο επιλογής των δικαστών προβλέπει λεπτομερώς⁴⁸:

σηκωθεισῶν τῶν / σφαιρῶν καὶ ἐπιγραφέντων αὐταῖς τῶν ὀνομάτων ἐγ μὲν τοῦ ἐτέρου κλη/ρωτηρίου τὰ τῶν Ῥωμαίων ὀνόματα, ἐγ δὲ τοῦ ἐτέρου τὰ τῶν Ἑλλήνων κληροῦ[σ]θω.

Ο μηχανισμός του κληρωτηρίου, όπως περιγράφεται από τον Ασκάμιο (επιφανή Ῥωμαίο γραμματικό που γεννήθηκε ἐπὶ Αυγούστου)⁴⁹, παρουσιάζει ομοιότητα με τον τρόπο λειτουργίας του από τους Αθηναίους.

III. Κλήρωση εφαρμοσμένη από κράτη με ολιγαρχική παράδοση

Στις **Συρακούσες**, με τη μεταρρύθμιση του Διοκλή τον 5ο αι. π.Χ., εισήχθη το δημοκρατικό αυτό στοιχείο για την ονομασία των αρχών. Μάλιστα ο Διόδωρος ο Σικελιώτης στο σχετικό χωρίο εξιστορεί: «μετὰ δὲ ταῦτα τῶν δημαγωγῶν ὁ πλείστον παρ' αὐτοῖς Ἰσχύσας Διοκλῆς ἐπεισε τὸν δῆμον μεταστῆσαι τὴν πολιτείαν εἰς τὸ κληρῶ τὰς ἀρχὰς δικαιοκίβηται, ἐλθεῖναι δὲ καὶ νομοθέτας εἰς τὸ τὴν πολιτείαν διατάξαι καὶ νόμους καινοὺς ἰδία συγγράψαι»⁵⁰. Πάντως είναι αξιοσημείωτο το γεγονός αυτό δεν ἐμποδισε τη διατήρηση του ολιγαρχικού καθεστώτος στην περιοχή.

Στον **Τάρντα**, τον 4ο αι., για την ονομασία συλλογικών ὀργανῶν ἐφαρμόζονταν ταυτόχρονα ἡ ἐκλογή καὶ ὁ κλήρος, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ μισὰ μέλη καθὲ ὀργανοῦ ἐκλέγονταν καὶ τὰ ὑπόλοιπα κληρούνταν. Ὁ Ἀριστοτέλης, περιγράφοντας τοὺς δύο τρόπους ἐπιλογῆς καθὼς καὶ τον ἀπώτερο σκοπὸ, παραθέτει: «ἔτι δὲ τὰς ἀρχὰς πάσας ἐποίησαν διττὰς, τὰς μὲν αἰρετὰς τὰς δὲ κληρωτὰς· τὰς μὲν κληρωτὰς ὅπως ὁ δῆμος αὐτὸν μετέχη, τὰς δ' αἰρετὰς ἵνα πολιτεύονται βέλτιον. Ἔστι δὲ τοῦτο ποιῆσαι καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς μερίζοντας, τοὺς μὲν κληρωτοὺς τοὺς δ' αἰρετούς»⁵¹. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι στη **Θήβα** ὑπῆρχε ἀρχοντας κωμιστός: «... ἐπεὶ δὲ πρῶτος ὁ Μέλων ὤρμησε διὰ μέσου τὴν χεῖρα τῆ λαθῆ τοῦ εἰφους ἐπιβλητικῶς, Καβίριχος ὁ κωμιστοῦς ἀρχων τοῦ βραχιονοῦς αὐτὸν παραπορευόμενον ἀντιπάσας ἀνεβόησεν· «Ὁ Μέλων οὗτος, ὦ Φυλλίδα;»»⁵².

Στη **Σπάρτη** διαπιστώνεται ἡ χρήση τοῦ κλήρου ἀπὸ τοὺς ἐφόρους γιὰ τον καθορισμὸ τοῦ μέλους τῆς γερουσίας που θα

υποστηρίξει κάποια πρόταση στο λαό. Ἡ πληροφορία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τον Πλούταρχο, σύμφωνα με τον ὁποῖο: «Ἐν δὲ Λακεδαιμονίᾳ, τινὸς ἄλτρουσθέντος ἄνδρος ἀκόλαστο γυνῆν ἐπιτόνους ἀρμόζουσαν, ἀπερίφην ὁ δῆμος, οἱ δ' ἐφόροι κληρωσάντες ἕνα τῶν γεροντῶν ἐκέλευσαν εἰπεῖν τὸν αὐτὸν λόγον ἐκεῖνον, ὡσπερ εἰς καθαρὸν ἀγγεῖον ἐκ ρυπαροῦ μετεράσσαντες, ὅπως εὐπρόδοκτος γένηται τοῖς πλοῖσις»⁵³.

Ὅλες αὐτὲς οἱ μαρτυρίες υποδηλώνουν ὅτι οἱ λεπτομέρειες τῆς πολιτικῆς καὶ δημοκρατικῆς ζωῆς ἐννοούσας τὴν προσφυγὴ στον κύριο, τόσο τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀθηναϊκῆς ηγεμονίας ὅσο καὶ ὡς τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, στις δημοκρατικές ἀλλά καὶ ολιγαρχικές πόλεις. Στις δημοκρατικές πόλεις ὁ κλήρος ἀφ' ἐνὸς ἐξασφάλιζε τὴν ἰσότητα των πολιτῶν καὶ τὴν πρόσβαση ὅλων τῶν ἐξουσιῶν⁵⁴ καὶ ἀφ' ἐτέρου ἀπέτρεπε τὴ μεροληπτικὴ ἐπιλογὴ των δικαστικῶν ὀργανῶν. Δὲν εἶναι ἀλλωστε τυχαία ἡ ἀνακάλυψη δικαστικῶν πινακίων σε πολλὰς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, που ἐπαληθεύουν τὴν εὐρεία ἐφαρμογὴ τῆς κλήρωσης. Ἀκόμη, ἡ συχνὴ ἐναλλαγὴ των δημοσίων ὀργανῶν στην ἀσκῆση τῆς ἐξουσίας ἀποσοβόησε τον κίνδυνον ὑπαγχαλλετισμοῦ. Στις ολιγαρχικές πόλεις ἡ λειτουργία του θεσμοῦ παρουσιάζει α) ἀφορὰ τὴ ρύθμιση ἐπισημοῦδων μόνο θεμάτων καὶ β) περιορίζεται εἴτε ως προς τὴν ἐκταση τῆς ἐφαρμογῆς του (συχνὰ συνδυάζεται με τὴν ἐκλογή «διὰ αἰρέσεως») εἴτε ως προς τον αριθμὸ των υποψηφίων (οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σε ολιγομελὲς σῶμα). Βάσει λοιπὸν των ἀρχαιολογικῶν ἐπισημοῦδων, των ἐπιγραφῶν καὶ των μαρτυριῶν των ἀρχαίων συγγραφέων διαπιστώνεται ὅτι ἡ κλήρωση ὑπῆρξε ἀπὸ τους σημαντικότερους παράγοντες γιὰ τὴν εὐρύθημη λειτουργία του δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν ὀρισηση τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας των Ἑλλήνων.

Σημειώσεις

1. Βλ. F. de Coulanges, La Cité antique, 1893. Επίσης διεξοδικὰ πραγματεύεται τὸ θέμα ο J. W. Headlam, The election by lot

at Athens, Cambridge 1981.

2. Βλ. J. D. Bishop, *The Cleroterium, Journal of Hellenic Studies*, XC (1970), σσ. 1-4. St. Dow, Aristotle, the cleroteria and the Courts, *Harvard Studies in Classical Philology*, L (1939), σσ. 1-34.

3. Ηρόδοτος, ΙΙ, 80.

4. Βλ. Αριστοτέλους, Πολιτικά, 4, 1294 β και 1317 β, όπου η κλήρωση θεωρείται ως δημοκρατική, η εκλογή ως ολιγαρχική. Του ίδιου, *Ρητορική*, I, 8 η δημοκρατία είναι το πολυτεταμο στο οποίο οι δημόσιες λειτουργίες μοιράζονται με κλήρο.

5. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, κρφ. 63-68, όπου περιγράφεται ο πολυκλήρος μηχανισμός ονομασίας των ηλιαστών. Του ίδιου, Πολιτικά, II, V119, X17, IVκιν13, V1κν3, IVκ4, κιν5, 10, V, VI.

6. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, κρφ. 63-66.

7. Αθηνάϊοι, *Δειπνοσοσιατικά*, IV, 640 b- c, όπου εν τούτοις μαρτυρείται πως τα κληρωτήρια μοιράζονταν να αγοράσθούν, να πωληθούν ή και να μετασφραγισθούν, πράγμα αδύνατο, για ολόκληρο δωμάτιο. Επίσης ο Αριστοφάνης, *Εκκλησιαζούσες*, 681-683, περιγράφει το κληρωτήριο ως μεταφερόμενο στην αγορά. Συμπληρωματικά, βλ. St. Dow, *ο.π.*, σ. 10, και J. D. Bishop, *ο.π.*, σ. 13.

8. St. Dow, *ο.π.*, σσ. 2, 9, 14-15.

9. Αριστοφάνης, *Εκκλησιαζούσες*, 999.

10. Κ. Σ. Κόντου, Παραρτήσεις εις Αριστοτέλους *Αθηναίων Πολιτεία*, Αθηνά, τόμ. 4 (1892), σ. 120.

11. Πλούταρχου, *Ηθικά* (Περί του Σωκράτους Δαιμονίου), 31, 597A.

12. Θουκυδίδου, *Ιστορία*, VII 66.

13. Ξενοφώντος, *Απομνημονεύματα*, I, II, 9.

14. Αριστοφάνης, *Ιππείς*, 41.

15. W. C. Ferguson, *Athenian Tribal Cycles in the Hellenistic Age*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 1932, σσ. 49-50. Του ίδιου, *The Treasurers of Athens*, Cambridge Mass., 1932, σσ. 144 κ. επ.: «Sortition conjoined with tribal rotation of administrative offices was fundamental in Athenian government; and oligarchs differed from democrats not so much as to principle as on the practical question of the offices to which it should be applied».

16. M. Humbert, *Institutions politiques et sociales de l'antiquité*, Paris 1984, σ. 82: «On passe d'une structure fédérative à une hégémonie, puis d'une hégémonie à un véritable impérialisme». Βλ. το θέμα της Αθηναϊκής ηγεμονίας βλ. B. D. Merritt-H.T. Wade Gery - M.F. McGregor, *Athenian Tribute Lists*, τόμ. III (1950), Princeton-New Jersey, σσ. 156-157: «... What was unfortunate, for the working of the Confederacy, was that such incidents gave too much power and opportunity to the executive, i.e. to Athens, the hegemon. In suppressing revolt (εννοείται της Νάξου), by which the oath was the inequality of the alliance; but the disparity of energy between Athens and her allies was the fundamental fact, and it was bound to tell».

17. IG, I², 10, και B.D. Merritt-H.T. Wade Gery - M.F. McGregor, *ο.π.*, τόμ. II (1949), D. 10.

18. L. Ingemann Highby, *The Erythrae Decree*, *Klio*, Beiheft 36 (1936), σ. 19.

19. A.S. Nease, *Garrisons in the Athenian Empire*, *Phoenix*, 3 (1949), σ. 106.

20. Αριστοτέλους, *Αθηναίων Πολιτεία*, 24.3: «ἀλλὰ δὲ νῆες αἰ τούτ' φόρους ἄγουσαι τούτ' ἀπὸ τοῦ κούρου διαχλίοντες ἄνδρας».

21. B.D. Merritt - H.T. Wade Gery - M.F. McGregor, *ο.π.*, τόμ. III, σ. 144: «The colony which went out to Erythrae a year or two later took in effect the place of the garrison».

22. IG, XII, VI, 595, σσ. 13-15.

23. Th. Homolle, *Décrets du peuple athénien de Délos*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, τόμ. XIII (1889), σ. 410. Για την Αθήνα βλ. IG, II, 861, η IG, II², 1711.

24. Ευρυπίδου, *Ίων*, 416.

25. M.F. McGregor, *Athens and Hestiaia, Hesperia*, Suppl. XIX (1982), σσ. 110-111.

26. Όσον αφορά την ταύτιση της πόλης Εστιαίας με την Ιστιαία βλ. Γ. Αρ. Στουράρα, *Ετυμολογικές και Ιστορικές Μεταγραφές της Ιστιαίας-Επρωχωρίου*, *Μοναχία*, 1970, σσ. 13-18.

27. IG, I, 28, 29, η IG, II², 40, 41.

28. Θουκυδίδου, *Ιστορία*, VII 57.2.

29. Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, 1022-1026. A.S. Nease, *ο.π.*, σ. 108. B.D. Merritt - H.T. Wade Gery - M.F. McGregor, *ο.π.*, τόμ. II, σ. 93, T 29.

30. F. Salviat, *Une nouvelle loi thasienne; institutions judiciaires et fêtes religieuses à la fin du IVe siècle av. J.-C.*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, LXXXII (1958), σσ. 193-267, και ιδιαίτερα σσ. 209-212.

31. Η χρήση της κλήρωσης για την ονομασία δικαστών απασχολήσε τον J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, I, *Études Thasiennes*, τόμ. 3, 1954, σσ. 392-393, ενώ επιβεβαιώθηκε η χρήση αυτή από τους: St. Dow, *Dikasts' Bronze Pinakia*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, LXXXVII (1963), σσ. 653-687, και Cl. Brixe, *Une tablette de juge d'origine probablement pamphylenne*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, XC (1966), σσ. 662 κ. επ.

32. Για το θέμα των δικαστικών πινακίων, βλ. τη διεξοδική μελέτη του J. Kroll, *Athenian Bronze Allotment Plates*, Harvard 1972, σ. 271.

33. Πλούταρχου, *Περικλής*, 20, 1-2. Για την εκτροπαλία του Περικλή στον Ευξεινο Πόντο, βλ. Merritt-Wade Gery-McGregor, *ο.π.*, τόμ. III, σσ. 114-117.

34. J. Kroll, *Dikasts' pinakia from the Fauvel Collection*, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 91 (1967), σ. 392, υπ. 4. Του ίδιου, *Athenian Bronze Allotment Plates*, *ο.π.*, σσ. 256-258.

35. Cl. Brixe, *ο.π.*, σσ. 653-663.

36. A. Bresson - P. Débord, *Syngéneia*, *Révue des Études Anciennes*, LXXXVII (1985), σ. 209.

37. W. Dittenberger, *Oriens Graeci Inscriptiones Selectae* (O.G.I.S.), τόμ. I (1903), 229, II, E.L. Hicks, *A manual of Greek Historical Inscriptions*, Oxford (1882), 176, II. Michel, *Récueil d'inscriptions grecques*, Bruxelles (1900), 19

(*Alliance entre Smyrne et Magnésie de Sipyte*).

38. St. Dow, *Aristotle, the cleroteria and the Courts*, *H.S.C.P.*, L (1939), σ. 13.

39. Michel, *ο.π.*, 417 (τέλος 4ου αι.), 418 (3ος αι. π.Χ.), 420, 421 (3ος 4ος αι. π.Χ.).

40. Michel, *ο.π.*, 488 (τέλος 4ου αι.), 491 (περ. 302 π.Χ.), 492 (300 π.Χ.), 493 (αρχή 3ου αι. π.Χ.), 494 (3ος αι.).

41. A. Bresson - P. Débord, *ο.π.*, σ. 201.

42. Michel, *ο.π.*, 176 (χρονολογείται τον 4ο αι. π.Χ.).

43. Michel, *ο.π.*, 492 (300 π.Χ.), 493 (αρχή 3ου αι. π.Χ.).

44. IG, XII, I, 55.

45. R. Dareste, B. Haussoulier, Th. Reinach, *Récueil des inscriptions juridiques grecques*, I, V, 1, στ. 8 κ. επ.

46. Θουκυδίδου, *Ιστορία*, E, XXI, I.

47. W. Dittenberger, *O.G.I.S.*, τόμ. II (1905), 437, III, στ. 73 επ.

48. J. D. Bishop, *ο.π.*, σ. 12. G. Oliverio, *Notiziario Archeologico*, iv (1927), σ. 20, στ. 24-27.

49. Q. Asconii Pediani, *Oratorum ciceronis Quinque Enarratio*, In Miloniam, Oxonii e Typographeo Clarendoniano, 1966, 34, στ. 18 κ. επ.: «... eorum iudices consignarent quarta die adrese omnes iuberentur ac coram accusatore ac reo piae in quibus nomina iudicum inscripta essent acquerent; dein rusus postera die sortitio iudicium fieret inius et LXXX: qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent».

50. Διοδώρου Σικελώτου, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, II, XXXIV, 6.

51. Αριστοτέλους, Πολιτικά, VI, 5, 11.

52. Πλούταρχου, *Ηθικά* (Περί του Σωκράτους Δαιμονίου), 31, 597 A.

53. Πλούταρχου, *Ηθικά* (Πολιτικά Παραγέγραμτα), 4, 801 B-C.

54. Για τη δημοκρατία, ως καθεστώς που εξασφαλίσει ίση συμμετοχή στην πρόσβαση της πολιτικής εξουσίας από τους πολίτες, βλ. Ηρόδοτος, III, 80, και V, Ehrenberg, *The Greek State*, London 1969, σσ. 50, 68 επ.

The Drawing of Lots in the Greek Cities (besides Athens)

E. Kollia

The choice of judges and lords by drawing lots is one of the topics of scientific interest among historians and archaeologists. The literary sources indicate that this procedure either is exported by the city of Athens to certain cities, thus accompanying, as a necessary device, the installation of the democratic regime in them; or it is adopted by other Greek cities that under the influence of Athens borrow this procedure and apply it with minor differentiations; or, finally, the drawing of lots is also exercised in cities with a tradition in oligarchical or similar regimes, where it is radically altered as to serve the state mechanisms.